

потрапив адресатові — учительці Кругликівської неповної середньої школи Успенського району Ворошиловградської області Євдокії Мойсеївні Провозиній. Очевидно, кореспонденція надійшла їй не поштою, а була передана колегою по школі Тамарою Грузиною. Отриманого листа Провозина передала директоріві школи Веселовській, яка направила його завідувачу Успенським райвно Броневицькому, а той уже — начальникові Успенського райвідділу МДБ капітанові Решетникову⁵⁰.

Таким чином, здійснений нами аналіз змісту агітаційних листів свідчить про те, що між ними й пропагандистськими документами підпілля ОУН(Б) (листівки, гасла, відозви, звернення, повідомлення, тексти промов та бесід, комунікати, «думки») є значно більше спільного, ніж із діловими чи приватними листами. Адже в останніх, як правило, писали про внутрішньоорганізаційні справи та особисте, агітація там була відсутня.

**Ковальчук В. Агитационные письма
волынского подполья ОУН(Б) к гражданскому населению
Центральной и Восточной Украины.**

В статье исследуются агитационные письма волынского подполья ОУН(Б) к гражданскому населению центральных и восточных областей УССР.

Ключевые слова: население, подполье ОУН(Б), агитационные письма, «закрытые» письма.

Kovalchuk V. Agitation letters of Volynian underground of OUN(B) to civil population of Central and Eastern Ukraine.

The article is dedicated to agitation letters of Volynian underground of OUN(B) to civil population of Central and Eastern regions of Ukraine.

Key words: population, underground, OUN(B), agitation letters, «closed» letters.

⁵⁰ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 48 (1953 р.), спр. 14, т. 1, арк. 79.

Леонід Абраменко*

**Висновки цензора щодо історичних творів
як доказ причетності до
«українського буржуазного націоналізму»
на початку 1950-х рр.**

У статті розкривається процес використання висновків співробітників цензурних органів УРСР щодо історичних творів як доказу причетності до «українського буржуазного націоналізму» на початку 1950-х рр.

Ключові слова: політична цензура, політичні репресії, цензор, історія України.

Політичні репресії проти відомих, талановитих письменників і журналістів, які об'єктивно написали про обставини входження України до складу Російської імперії та СРСР, загибель мільйонів людей від голодомору, знищення природних багатств республіки на багато років загальмували розвиток самосвідомості громадян, пригнічували національні духовні сили, позбавляли розвитку українську мову, історію, культуру, мистецтво. Натомість насаджувалися і прославлялися сумнівні авторитети партійних «вождів», які проводили соціальний авантюрний експеримент.

Особливо постраждала українська історична наука. Хто знав історію України по її першоджерелах? Хто об'єктивно написав історію боротьби народу з численними поневолювачами за свободу і незалежність? «Творча спадщина марксизму-ленінізму» лише спровокувала тенденційне, однобоке вивчення вітчизняної історії.

У цьому контексті твори істориків та політичних діячів М. Грушевського, В. Винниченка, С. Єфремова, інших авторів стали основою для пізнання нашої історії під іншим кутом зору. Адже за сім десятків років радянської влади ми змушені були пізнавати тільки політично витриману літературу, оснований на «ідеях марксизму-ленінізму».

*Абраменко Л.М. — старший радник юстиції, полковник юстиції у відставці.

Протягом 1930–1940-х рр. із бібліотек було вилучено та знищено книги українських, російських і закордонних авторів, визнаних «націоналістичними», «шкідливими» й «контрреволюційними». Окремі екземпляри залишалися у спецфондах центральних бібліотек для службового використання.

Тема так званого «бібліотечного шкідництва» з боку працівників бібліотек не вщухала у пресі довгий час. Партиїні функціонери при допомозі комсомольських і радянських активістів спільно зі співробітниками Головного управління у справах літератури та видавництва (Главліту) вилучали «контрреволюційні твори»: Конан Дойля, Купріна, Буніна, Остапа Вишні, Гребінки, Лескова, Немировича-Данченка та ін. Працівники бібліотек, які намагалися заперечувати проти інквізиторського погрому бібліотек, звільнялися з роботи, заарештовувалися та засуджувалися¹.

Під репресивну гільйотину потрапили літературні твори й Адріана Кащенко — співця славної козацької історії. Його опис вольності, укладу життя козацтва, їх безмежної любові до рідного краю, чарівної природи Придніпров'я подає яскраве уявлення про патріотів України, що відчайдушно боролись з численними поневолювачами.

Автор вступної статті до перевиданої в 1992 р. у видавництві «Веселка» книги «Оповідання про славне Військо Запорозьке Низове» Олесь Гончар свідчив, що Адріан Кащенко був одним із найпопулярніших письменників Катеринославщини. Його твори й після смерті автора в 1921 р. друкувалися великими тиражами. Однак після публічного судового процесу «Спілки визволення України» розпочалося масове переслідування українських письменників, митців, учених, тобто тих, хто був потенційним інтелектуальним опонентом сталінської моделі суспільства. Починаючи з 1933 р. книги А. Кащенко були вилучені з бібліотечного фонду як «контрреволюційні» й надовго випали з поля зору читача.

¹ Див.: Погребняк В.А. «Репресовані» книги // Маршрутами історії / Упор. Ю. І. Шаповал. – К.: Політвидав України, 1990. – С. 329–343.

Але твори талановитого письменника не зникли з європейської літератури. Так, в архівно-кримінальній справі Я. О. Кравчука було виявлено висновки цензора Київського облліту на книги А. Кащенко «З Дніпра на Дунай» та «Під Корсунем», надруковані у Західній Європі в 1947–1948 рр. і привезені в УРСР. При проведенні обшуку у фігуранта справи у 1951 р. твори були виявлені співробітниками держбезпеки і подані на експертизу цензору, висновки котрого стали одним із доказів «контрреволюційної націоналістичної діяльності». Свідомо цитуємо їх повністю та мовою оригіналу, щоби читач міг переконатися у зневажливому ставленні до історії України представників сталінського чиновництва:

Заключение по книге А. Кащенко «З Дніпра на Дунай» 1948 г.

Полуприключенческая, полудетская историческая повесть с ясно чувствваемым украинским национальным духом. Характерна уже сама тема её: разрушение Запорожской Сечи «московским» войском и бегство казачества на Дунай в Турцию. Нечего и говорить, что речь идёт о «постороннем» войске на Украине, что вся повесть проникнута лживым романтизмом, идеализирующим сечевую жизнь, разрушаемую москалями. Любопытно, что место издания не указано, а лишь сказано «на чужині». Однако явно, что книга издана за счёт американцев и проводит их идеологию — возбуждение розни украинцев и великого брата их — русского народа.

На стр. 32 автор жалуется, что «москалі громили святу Покрову і рубали на шматки срібні царські врата», т.е. новый вред от «москалей — они нашу украинскую церковь руйнують».

На стр. 34 автор рисует молебствие и пишет о «захопленности величнiстю хвылыны» т.е. снова проповедь религиозности.

Очень интересна и стр. 44, где скупой полковник готов отказаться от всех своих богатств во имя «казацкой воли». Иными словами — единый поток бесклассового украинского народа: типичная и очень вредная националистическая концепция, выдвинутая ещё Винниченком и Ефремовым.

Цензор Киевского ОБЛЛИТА Этингер
26 сентября 1951 года².

² Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), спр. 67452, т. 4, арк. 228.

Заклучение по книге А. Кащенко «Пид Корсунем».

Аналогичная «исторична повисть у патриотичному дуси», что и предыдущая, литературно явно бездарная. Иной раз кажется, что писалась она метлою, а не пером — до того топорно она сработана. Изображает она борьбу украинцев с поляками, и конечно, все украинцы — ангелоподобны, а все поляки — исчадия ада. Националистический душок на каждом шагу чувствуется. Зато откровенно её выходные данные — напечатана она в Регенсбурге, да ещё с разрешения военного командования (написано по-английски — значит не-то английского, не-то американского).

В рекомендательном списке — изымаемые авторы (Хвильовий, Черкасенко) и «труд» ахиєпископа Теодоровича «Благодатність иєрархии УАПЦ».

Цензор Киевского ОБЛЛИТА Этингер.

26 сентября 1951 г.³

Цілком очевидно, що вкрай негативне ставлення цензора до книг не підкріплюється аргументами, зокрема невідповідністю описаних подій історичній правді тощо. Спростувань чи заперечень, які базувалися б на працях вчених або самого цензора, немає.

Особлива лють охопила цензора на сторінках, де описувалася перемога козаків під Корсунем. Він удається до відвертих грубощів та образ, висловлює презирливе ставлення до «ангелоподобних» козаків. Це й не дивно, оскільки історичний факт успішної боротьби козацтва нагадував українцям про їх спроможність вести боротьбу за незалежність України.

У той же день, 26 вересня 1951 р., цензор написав висновок на вилучену книгу Маркіяна Терлецького⁴ «Всесвітня історія.

³ Там само, арк. 229.

⁴ *Терлецький Маркіян* (1885–1963 рр.) — громадський діяч, педагог, історик. Професор стародавньої історії в Українському високому педагогічному інституті у Празі. Автор книги «Всесвітня історія», популярної короткої історії України та нарисів на історичні теми. У 1934–1944 рр. працював учителем, директором шкіл в Яворові, Станіславі, Чорткові та Ярославі. У 1941–1944 рр. — голова Українського допомогового комітету. Із 1949 р. — в еміграції у США. Помер у Чикаго.

Нові віки», видрукувану в 1947 р. Українським видавничим товариством «Вернигора» в Мюнхені.

Ознайомившись із висновком цензора, в автора цієї статті виникло природне бажання її прочитати. Мені пощастило знайти книгу у Бібліотеці ім. Ольжича. Я в черговий раз переконався у спробі радянської цензури дезорієнтувати читача, подати світову та українську історію в потворному вигляді.

У висновку цензор особливу увагу приділив історії України, не зачіпаючи опису історичних подій у країнах світу. Зокрема, він інтерпретував діяльність гетьманів України Виговського, Дорошенка й Мазепи «як зрадництво батьківщини». Вірогідно, що для цензора Етінгера Російська імперія у контексті сталінського бачення «спільної історії трьох братніх народів» була «батьківщиною». Тому він зауважував, що замість назви «Україна», котра вживається автором, слід було б назвати цю територію «Київською Руссю».

Цензор безапеляційно оцінив книгу як «остро націоналістическую, всецело направленную против Московии», написану для «их (гетьманів Виговського, Дорошенка, Мазепи. — Л. А.) духовных потомков — нынешних бандеровцев». Цензор називав автора «буржуазным националистом» та «злейшим врагом украинского народа».

Подібна риторика мала подвійний смисл. З одного боку, у кримінальній справі вона відігравала роль неспростовного доказу «контрреволюційності» і «причетності до українського буржуазного націоналізму». З іншого — цензор доводив власну лояльність більшовицькому режиму і демонстрував знання сталінської історичної концепції походження «трьох братніх народів»:

«Заклучение по книге М. Терлецкий. Всесвітня історія. Нові віки. Українське видавничє товариство “Вернигора”. 1947 г.

Место и время издания книги ясно указывают, для кого она предназначалась. Неудивительно, что социальный заказ определил и содержание книги, остро националистическое и всецело направленное против «Московии».

На стр. 31 автор указывает, что Украина (отнюдь не Киевская Русь, как сказали бы мы) была руководящей державой Восточной Европы в средние века.

На стр. 33–34 он утверждает, что главными борцами за культурный подъём были церковные братства. И неудивительно, ибо точка зрения автора, что «религія у нас взялась з національністю» (стр. 33). И совершенно последовательно на ст. 36 он утверждает, что униатская церковь играла большую роль в национальном возрождении западноукраинских земель.

Россию автор всюду именует «Московщиной».

На стр. 63 автор утверждает, что Москва, подобно татарам, предала Хмельницкого полякам, ибо «рост его сил тревожил Москву».

На стр. 66 автор считает, что общественный строй Украины характеризовался большой свободой и лишь всё возрастающее влияние Москвы повело за собой закрепощение крестьянства и правовое оформление дворянства.

Стр. 67–68 и 69 особенно характерны: они посвящены восхвалению изменников и предателей Выговского, Дорошенко и Мазепы. Чувствуется, что они написаны по специальному заказу для их духовных потомков — нынешних бандеровцев.

На стр. 71 автор утверждает, что победить гайдаматчину Польше удалось только при помощи «Московии».

На стр. 72 он утверждает, что Киев стал рассадником культуры для Москвы и пишет о «московском наступе» на Украину.

На стр. 111 он пишет, что после 1930 года на смену насильственной коллективизации пришла русификация.

На стр. 112 он утверждает, что казачество разрушило татарское царство в Крыму, а Россия лишь собрала чужие плоды, когда захватила Крым.

На стр. 147 автор считает неправильным, что «украинцы, не развязав своего национально-освободительного вопроса» (подразумевается самостоятельность и отделение от России), взялись за решение социальных проблем. Из-за этого (по мнению автора) «их труд» и часто самопожертвование пропадали по большей части напрасно».

На стр. 163–164 автор «излагает» теорию К. Маркса, как и следовало ожидать, автор считает, что «теории и прогнозы Маркса про полную пролетаризацию и необходимость социальной революции не оправдались». Такое враждебное отношение к соци-

альной революции ещё раз открывает лицо автора — буржуазного националиста, т.е. злейшего врага украинского народа.

На стр. 167 автор в числе крупнейших украинских писателей, наряду с Лесей Украинкой, Коцюбинским, Стефаником и Кобылянкой, называет врага народа Слисаренко.

Цензор Киевского ОБЛЛИТА Этингер⁵.

Заарештований Я. О. Кравчук на допитах свідчив, що знайдені при обшуку книги належать йому. Він їх придбав у Мюнхені в 1947 р. і привіз до СРСР. Особливо він відзначив, що книга М. Терлецького не мала політичного підтексту, адже була написана автором як підручник для гімназії у 1930-х рр. і перевидана у 1947 р. для української громади в американській зоні окупації Німеччини⁶.

Як не дивно, але цензор Етінгер пред'явив політичні претензії й до творів Т. Шевченка. У висновку на книгу «Слова на дорогу» вибраних творів поета «На чужині», надрукованих у 1945 р., він зазначав, що вірші підібрані тенденційно, книжка надрукована за кордоном, а упорядники є «злейшими ворогами українського народу»:

Заключення по книжці «Слова на дорогу. Т. Шевченко “На чужині”. Вибір з творів, ч. 1, 1945».

Стеклографированное издание. Тенденциозно подобраны стихи Шевченко, где он говорит о своём изгнании. Составитель счёл нужным не заметить, что Шевченко был изгнан царским правительством за то, что был революционером, а сам составитель и те, для кого издавалась книжка, были выброшены из Украины народом, как предатели и изменники своей родины, как наймиты сначала немецкой, а затем американской буржуазии, как немецко-украинские, а ныне американско-украинские националисты, злейшие враги украинского народа.

Цензор Киевского ОБЛЛИТА Этингер.
26.IX.1951 г.⁷

⁵ ГДА СБ України, спр. 67452, т. 4, арк. 226–227.

⁶ Там само, т. 3.

⁷ Там само, т. 4, арк. 230.

Подібні політичні оцінки свідчать про обізнаність співробітників цензури щодо використання постаті Т. Шевченка у формуванні комуністичного світогляду населення УРСР. Досить суперечливі поезії українського митця Й. Сталін та його оточення намагалися використати як протест проти «буржуазного ладу», «експлуататорів». Увага пересічного громадянина акцентувалася на антифеодальній, революційно-демократичній риторичі Т. Шевченка. Тому спроби інтерпретації творчої спадщини поета як героїзації боротьби за незалежність України визначалися «буржуазно-націоналістичними».

Таким чином, більшовицька влада прагнула через цензуру не допустити найменшої можливості альтернативного погляду на історичний розвиток українського суспільства у процесі формування радянського світогляду. У цьому контексті висновки цензорів щодо окремих творів українських митців, які розкривали обставини історичного минулого поза ідеологічною схемою більшовиків, були доказом «контрреволюційного злочину» та причетності до «українського буржуазного націоналізму».

Абраменко Л. Выводы цензора об исторических произведениях как доказательство причастности к «украинскому буржуазному национализму» в начале 1950-х гг.

В статье раскрывается процесс использования выводов сотрудников цензурных органов УССР об исторических сочинениях как доказательств причастности к «украинскому буржуазному национализму» в начале 1950-х гг.

Ключевые слова: политическая цензура, политические репрессии, цензор, история Украины.

Abramenko L. Conclusions censor on historical works as proof of ownership «Ukrainian bourgeois nationalism» in the early 1950's

The article exposes the process of staff conclusions regarding the censorship of the USSR as evidence of historical works belonging to the «Ukrainian bourgeois nationalism» in the early 1950's.

Key words: political censorship, political repression, censor, History of Ukraine.

ХРОНІКА ПОДІЙ

Юрій Шаповал

Презентація 8-го тому спільної польсько-української видавничої серії

Презентації чергових томів спільної видавничої серії «Польща та Україна у 30–40-х роках ХХ століття. Невідомі документи спеціальних служб» зазвичай відбуваються у самому центрі Варшави, на вулиці Маршалковській, в одній з будівель, що належать Інституту пам'яті Республіки Польща (ІНП РП). Саме тут 6 вересня 2010 р. відбулася презентація 8-го тому, присвяченого «польській операції», що стала однією з перших етнічних операцій у рамках «великого терору» 1937–1938 рр. Документи відображають, як саме органи НКВС УРСР реалізували цю акцію, розпочату за оперативним наказом НКВС СРСР № 00485.

